

บทที่ 5

บทสรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

ความมุ่งหมายของการวิจัย

เพื่อวิเคราะห์ภาพสะท้อนของสังคมอีสานจากกลอนลำของหมอลำ จิววรรณ ดำเนิน ในด้านประวัติศาสตร์ ด้านการทำมาหากิน ด้านการอบรมเลี้ยงดูบุตรหลาน ด้านคติความเชื่อ

วิธีการดำเนินการวิจัย

ในการวิเคราะห์ภาพสะท้อนสังคมอีสานจากกลอนลำของหมอลำ จิววรรณ ดำเนิน ครั้งนี้ผู้วิจัยมีวิธีการดำเนินการศึกษาค้นคว้าตามขั้นตอนต่อไปนี้

1. ขั้นตอนเก็บรวบรวมข้อมูล มีกระบวนการดังต่อไปนี้

- 1.1 รวบรวมข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับหมอลำและกลอนลำ
- 1.2 รวบรวมข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับภาพสะท้อนทางสังคม
- 1.3 รวบรวมข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับภาพสะท้อนทางสังคม

อีสาน

1.4 รวบรวมข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับชีวิตและผลงานของหมอลำ จิววรรณ ดำเนิน รวมทั้งกลอนลำที่ใช้ลำทั้งหมด จำนวน 100 กลอนลำ

1.5 รวบรวมกลอนลำจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ เช่น สถานีวิทยุ สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นต้น

1.6 รวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยใช้แบบสัมภาษณ์ไม่มีโครงสร้างเพื่อสัมภาษณ์หมอลำจิววรรณ ดำเนิน และผู้รู้เกี่ยวกับภาพสะท้อนสังคมอีสานใน ด้านประวัติศาสตร์ ด้านการทำมาหากิน ด้านการอบรมเลี้ยงดูบุตรหลาน ด้านคติความเชื่อ ที่ปรากฏในกลอนลำของหมอลำจิววรรณ ดำเนิน โดยใช้เครื่องมือในการเก็บข้อมูลภาคสนาม ได้แก่ เครื่องบันทึกเสียง สมุดจดบันทึก แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง ตามเกณฑ์ต่าง ๆ ที่ตั้งไว้

2. ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูลและเสนอผลการศึกษาค้นคว้า การศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยมีวิธีการวิเคราะห์ข้อมูล ดังนี้

2.1 ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.2 วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากเอกสารในข้อ 1.1 , 1.2 ,1.3 เพื่อใช้เป็นแนวทางในการศึกษาค้นคว้าวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากเอกสารในข้อ 1.4 , 1.5 , 1.6 และการสัมภาษณ์ทั้งหมดตามจุดมุ่งหมายของการศึกษาที่ได้ตั้งไว้ ดังนี้ ด้านประวัติศาสตร์ ด้านการทำมาหากิน ด้านการอบรมเลี้ยงดูบุตรหลาน ด้านคติความเชื่อ ตามเกณฑ์ที่ได้กำหนดไว้

3. ชั้นสรุปและอภิปรายผลการศึกษาค้นคว้า ในขั้นนี้จะดำเนินการสรุป และอภิปรายผลของการศึกษาวิจัยโดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ (Analitical Description) พร้อมทั้งให้ข้อเสนอแนะ

การนำเสนอผลงานวิจัย

การวิจัย เรื่องวิเคราะห์ภาพสะท้อนสังคมอีสานจากกลอนลำของหมอลำจิวีวรรณ ดำเนิน ในครั้งนี้ผู้วิจัยนำเสนอผลงานวิจัย ดังต่อไปนี้

- บทที่ 1 บทนำ
- บทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย
- บทที่ 4 ผลการวิเคราะห์ข้อมูล
- บทที่ 5 บทสรุป อภิปรายผล ข้อเสนอแนะ

สรุปผลการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งที่จะวิเคราะห์ภาพสะท้อนสังคมอีสานจากกลอนลำของหมอลำจิวีวรรณ ดำเนิน ทั้งหมด 4 ด้าน ได้แก่ ด้านประวัติศาสตร์ ด้านการทำมาหากิน ด้านการอบรมเลี้ยงดูบุตรหลาน ด้านคติความเชื่อ โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลมาจากหมอลำจิวีวรรณ ดำเนิน ทั้งจากเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และข้อมูลภาคสนาม โดยใช้วิธีสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง การสังเกตทั้งแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม จากกลอนลำที่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรแล้วนำกลอนลำที่เก็บรวบรวมได้ทั้งหมดจำนวน 100 กลอนลำ มาวิเคราะห์ภาพสะท้อนในด้านต่าง ๆ ตามกลุ่มที่กำหนดไว้ปรากฏในเนื้อหา ดังนี้

1. ภาพสะท้อนสังคมอีสานในด้านประวัติศาสตร์คิดเป็นร้อยละ 22
2. ภาพสะท้อนสังคมอีสานในด้านการทำมาหากินคิดเป็นร้อยละ 21
3. ภาพสะท้อนสังคมอีสานด้านการอบรมเลี้ยงดูบุตรหลานคิดเป็นร้อยละ 40
4. ภาพสะท้อนสังคมอีสานในด้านคติความเชื่อคิดเป็นร้อยละ 21

ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

1. ด้านประวัติศาสตร์ ปรากฏเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชาติไทย เนื้อหาเกี่ยวกับการสร้างวีรกรรมของพระมหากษัตริย์ในการกอบกู้เอกราช เนื้อหาเกี่ยวกับการสร้างวีรกรรมของชาวบ้านในการทำสงครามเพื่อป้องกันประเทศชาติ เนื้อหาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับต่างประเทศ

1.1 เนื้อหาที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชาติไทยกว่าจะได้เป็นชาติไทยอย่างที่เห็นอยู่ในปัจจุบันนี้มีความเป็นมาอย่างไรบ้าง จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์กล่าวไว้ว่า ก่อนที่เราจะมาประเทศไทย พวกเราได้อาศัยอยู่ในเขตตอนใต้ของประเทศจีน โดยมีอาณาจักรเป็นของตัวเอง เรียกชื่อว่าอาณาจักรช้ายลาว มีอาณาเขตที่ใหญ่กว้างกินบริเวณไปจนถึงภูเขาอันไต เขตมณฑลยูนหนานของสาธารณรัฐประชาชนจีนจากนั้นชาวไต หรือ ชาวไท ถูกจีนรุกรานขับไล่ลงมา จนทำให้ชาวไทต้องแตกจากกันออกเป็นสามกลุ่ม แต่ละกลุ่มก็ได้อพยพแยกย้ายกันไปเพื่อหาที่อยู่ใหม่ เมื่อได้สถานที่อันเหมาะสมแล้วก็พากันสร้างอาณาจักรเป็นของตนเอง

1.2 เนื้อหาที่เกี่ยวกับการสร้างวีรกรรมของพระมหากษัตริย์ในการกอบกู้เอกราช ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ที่ชาติไทยของเรามีเอกราชเป็นของตนเองมาโดยตลอด ก็เพราะว่าชาติไทยเรามีพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นประมุขของชาติ ที่มีพระปรีชาสามารถในการกอบกู้เอกราช

1.3 เนื้อหาที่เกี่ยวกับการสร้างวีรกรรมของชาวบ้านในการทำสงครามเพื่อป้องกันประเทศเป็นวีรกรรมของ วีรสตรีไทยในสมัยอดีต ท้าวสุนารีหรือคุณหญิงโม ได้ใช้กำลังสติปัญญาในการเอาชนะข้าศึกศัตรู กล้าเผชิญหน้ากับสถานการณ์ที่เป็นอันตรายโดยไม่หนีหวาดกลัว ถึงแม้พระยาปลัดสามมีของท่านจะไม่อยู่ช่วยในยามศึกสงคราม แต่คุณหญิงโมก็ได้ทำดี คิดอุบายต่อสู้กับทหารของเจ้าอนุวงศ์ จนได้รับชัยชนะ

1.4 เนื้อหาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับต่างประเทศได้มีการติดต่อกันในรูปแบบบ้านพี่เมืองน้อง โดยเฉพาะกับประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ได้มีมาตั้งแต่ครั้งอดีตแล้ว โดยการซื้อขายแลกเปลี่ยนเครื่องอุปโภค บริโภคกันมาโดยตลอด ถึงแม้จะมีการกระทบกระทั่งกันอยู่บ้างก็เป็นเรื่องเล็กน้อยไม่ถึงโทษโกรธกัน

2. ด้านการทำมาหากิน ปรากฏเนื้อหาเกี่ยวกับการทำมาหากินของชาวอีสานส่วนใหญ่ ยังคงยึดการประกอบอาชีพทางด้านเกษตรกรรมเป็นหลัก ปัญหาใหญ่ของชาวอีสานคือ ความแห้งแล้งขาดแคลนน้ำที่จะนำมาใช้ในการทำการเกษตร ขาดความรู้ในการจัดการน้ำที่ดี ทำให้ชาวอีสานต้องขาดแคลนน้ำในการทำการเกษตรต้องไปประกอบอาชีพอื่นแทน เช่น อาชีพทอ

สามล้อรับจ้าง อาชีพค้าขาย และ อาชีพศิลปิน แต่เมื่อทางรัฐบาลได้นำโครงการเงินผันและโครงการอีสานเขียวเข้ามาช่วยเหลือชาวอีสานก็ทำให้ระบบเศรษฐกิจของชาวอีสานดีขึ้น

3. ด้านการอบรมเลี้ยงดูบุตรหลาน ปราบปรามเนื้อหาเกี่ยวกับการสอนการประพฤติปฏิบัติตัวของสตรีชาวอีสาน เนื้อหาที่สอนให้ละเว้นอบายมุข เนื้อหาที่สอนให้รู้ถึงสังขารแห่งชีวิต เนื้อหาที่ให้คิดสอนใจ เนื้อหาที่สอนให้ลูกหลานรู้และสำนึกในบุญคุณของบุพการี เนื้อหาที่สอนในเรื่องการครองเรือน

3.1 ปราบปรามเนื้อหาเกี่ยวกับการสอนการประพฤติปฏิบัติตัวของสตรีชาวอีสาน ในสมัยอดีตถึงแม้จะไม่ได้เรียนในสถานศึกษา คือ วัด แต่ได้ศึกษาจากสถาบันครอบครัว มีบิดามารดา หรือญาติผู้ใหญ่เป็นครูผู้สอน อบรมบ่มนิสัยเกี่ยวกับ การบ้านการเรือน การแต่งตัวให้ถูกกาลเทศะ การปฏิบัติตนให้เป็นกุลสตรีที่ดี

3.2 เนื้อหาที่สอนให้ละเว้นอบายมุขทั้งหลายเพราะเป็นสิ่งที่ไม่ดี ไม่ว่าจะเป็นการเสพสิ่งเสพติดของมีนเมา การเล่นเกมพนัน สิ่งเหล่านั้นล้วนแต่จะทำให้เราเสียทรัพย์สินเงินทอง เสียสุขภาพ เสียการงาน ทำให้เกิดผลกระทบทั้งต่อตนเอง สังคม ประเทศชาติ

3.3 เนื้อหาที่สอนให้รู้ถึงสังขารแห่งชีวิต คือ สอนให้รู้ถึงความเป็นจริงแท้แน่นอนของชีวิตมนุษย์ที่เป็นไปในโลกนี้ ที่มนุษย์เราทุกคนล้วนแต่เกิดมาตัวเปล่า ไม่มีอะไรติดตัวเรามาเลย ดังนั้นเวลาตายก็ต้องไปแต่ตัวเปล่าเหมือนกับตอนที่เกิดมา สิ่งที่จะเอาติดตัวไปได้เวลาตายก็คือบาปกับบุญเท่านั้น

3.4 เนื้อหาที่ให้คิดสอนใจว่าคนเรานั้นถ้าทำความชั่วขอให้จงระวังคนเขาจะเอาไปนิทานว่าร้าย ทุกอย่างในโลกนี้ล้วนแต่มีเหตุผลอยู่ในตัวของมันเอง คนเราจะทำความดีหรือความชั่วก็ย่อมรู้แก่ใจตนเอง ถ้าไม่มีมูลความจริงที่เราเคยทำไว้แล้วเรื่องราวต่างๆ ก็คงจะไม่เกิดขึ้นเปรียบเสมือนที่ท่านกล่าวไว้ว่าถ้าไม่มีฝอยหมาไม่ชี้ใส่

3.5 เนื้อหาที่สอนให้ลูกหลานรู้และสำนึกในบุญคุณของบุพการีบุพการี ถือว่าเป็นผู้ที่มีอุปการคุณก่อน ทั้งนี้ก็หมายถึง พ่อ - แม่ ที่มีบุญคุณต่อลูกมาก ดังนั้นเมื่อเราเป็นลูกก็ต้องมีความกตัญญูกตเวทิต่อท่าน เพราะว่าท่านได้ให้ชีวิตและเลือดเนื้อแก่เรารวมทั้งได้อบรมเลี้ยงดูเรา

3.6 เนื้อหาที่สอนในเรื่องการครองเรือนนั้นพบว่าชีวิตครอบครัวของชาวอีสานส่วนมากแล้วเมื่อหนุ่มสาวแต่งงานกันตามประเพณีแล้วฝ่ายชายจะเป็นฝ่ายมาอยู่ที่บ้านฝ่ายหญิง มาช่วยดูแลเลี้ยงดูพ่อแม่ฝ่ายหญิง ซึ่งชาวอีสานเรียกว่า พ่อเฒ่าแม่เฒ่า (พ่อตาแม่ยาย) ด้วยเหตุนี้จึงทำให้

ลูกเขยกับแม่ยายนั้นไม่ค่อยจะถูกกัน ถ้าลูกเขยชอบเที่ยวเล่นหรือซี้เกียจ แม่ยายก็จะชอบบ่นชอบว่าให้เป็นประจำ จึงทำให้ไม่ลงรอยกัน ถึงกับต้องเลิกร้างกับภรรยาที่มี

4. ด้านคติความเชื่อ ปรากฏเนื้อหาเกี่ยวกับคติความเชื่อในทางพระพุทธศาสนา คติความเชื่อทางด้านขนบธรรมเนียมประเพณี และ คติความเชื่อทางด้านค่านิยม

4.1 ด้านศาสนา ปรากฏเนื้อหาเกี่ยวกับหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาได้ กล่าวถึงความสำคัญของพุทธศาสนา มุ่งเน้นให้พุทธศาสนิกชนยึดมั่นถือมั่นและปฏิบัติตาม คำสอนของพระพุทธศาสนาชีวิตจึงจะเจริญก้าวหน้า

4.2 ด้านความเชื่อ ปรากฏเนื้อหาเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องนรกสวรรค์ และความเชื่อเรื่องกรรมดีกรรมชั่ว เป็นความเชื่อที่ได้รับอิทธิพลมาจากพุทธศาสนาที่เชื่อว่า มนุษย์ที่ยังไม่หมดกิเลส จะต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสาร ใครทำดีจะได้ไปเกิดบนสวรรค์ ส่วนใครทำชั่วจะได้ตกนรก

4.3 ความเชื่อเกี่ยวกับผี ปรากฏเนื้อหาเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผีนั้น เป็นความเชื่อที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ ชาวอีสานเชื่อว่าผีมีจริง เป็นความเชื่อที่มีสาเหตุมาจากการที่มนุษย์พบกับสิ่งที่ผิดปกติในเรื่องต่างๆ และมนุษย์ในสมัยโบราณนั้นไม่สามารถที่จะหาคำตอบให้กับเหตุการณ์ที่ผิดปกติเหล่านั้นได้ จึงถือว่าเป็นการกระทำของสิ่งที่ไม่ดีตัวตนหรือผี ซึ่งเป็นสิ่งที่มีอำนาจหรืออิทธิฤทธิ์สามารถบันดาลให้เกิดเหตุการณ์ต่างๆ ขึ้นได้ ทั้งในด้านดีและด้านร้าย ผีบางประเภทจะให้คนแก่มนุษย์โดยการช่วยเหลือคุ้มครองให้มีความสุข เช่น ผีบ้าน ผีเรือน ผีบรรพบุรุษ ผีตาแฮก ผีแถน เป็นต้น

4.4 ความเชื่อเรื่องความฝัน ปรากฏเนื้อหาเกี่ยวกับความเชื่อในเรื่องความฝันว่า ความฝันเป็นเครื่องบอกเหตุการณ์ล่วงหน้า ความฝันของแต่ละคนจะแตกต่างกันไปและการทำนายก็มีความแตกต่างกันไปด้วย แม้จะฝันในเรื่องเดียวกันแต่ ทั้งนี้ต้องขึ้นอยู่กับเหตุการณ์ สภาพแวดล้อม สภาพร่างกาย และสภาพจิตใจของแต่ละคนด้วย แต่ก็มี ความเชื่อที่ว่าความฝันเป็นสิ่งที่สามารถบอกเหตุการณ์ได้ด้วย เช่น ฝันว่าฟันหัก ทำนายว่า จะมีญาติพี่น้องเจ็บป่วย หรือ ฝันว่า ได้แหวนหรือสร้อยทอง ทำนายว่า จะได้ลูกผู้หญิง เป็นต้น

4.5 ความเชื่อในชาติปางก่อนและชาติหน้า ปรากฏเนื้อหาเกี่ยวกับความเชื่อในเรื่องชาติปางก่อนและชาติหน้านั้นมีจริง โดยเชื่อว่าในแต่ละชาติที่เกิดมานั้นมนุษย์ไม่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์เสมอไป ขึ้นอยู่กับกรรมที่เราได้กระทำไว้ในแต่ละชาติ ถ้าชาติไหนเราทำแต่กรรมดีเมื่อตายไปและเกิดใหม่ในชาติต่อไปก็อาจจะได้เกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดานางฟ้าก็ได้ แต่ถ้าชาติไหน

เราทำแต่กรรมชั่วตายไปเกิดใหม่ในชาติต่อไปเอาอาจจะเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน เช่น ม้า วัว ควาย สุนัขก็เป็นได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับผลกรรมที่เราได้ทำมาในแต่ละภพแต่ละชาติ

4.6 ความเชื่อเรื่องสังขารเป็นสิ่งไม่เที่ยงความ ปราภฏเนื้อหาเกี่ยวกับความเชื่อในเรื่องสังขารของมนุษย์เรานั้นเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงแท้แน่นอน เป็นอนิจจัง เป็นความเชื่อของชาวอิสานที่ได้รับอิทธิพลของพุทธศาสนา สอนให้คนไม่ประมาท ยึดมั่นแต่คุณงามความดีหมั่นทำบุญกุศล ไม่ทำบาป เมื่อตายไปแล้ววิญญาณก็จะเวียนว่ายตายเกิดในชาติภพต่าง ๆ ตามแต่ผลกรรมของตนที่ได้กระทำไว้ ทำดีก็จะได้ไปอยู่ในภพภูมิที่ดี คือ สวรรค์ ถ้าทำความชั่วก็จะไปอยู่ในภพภูมิที่ไม่ดี คือ นรก หรือไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน

4.7 ด้านขนบธรรมเนียมประเพณี ปราภฏเนื้อหาเกี่ยวกับประเพณีในฮีตสิบสอง คือ ประเพณีทั้งสิบสองเดือนที่ชาวอิสานได้ถือปฏิบัติสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษสู่ลูกหลาน เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตนเองและครอบครัว

4.8 ด้านค่านิยม ปราภฏเนื้อหาเกี่ยวกับค่านิยมในการทำบุญให้ทานของชาวอิสานส่วนใหญ่นิยมชมชอบในการทำบุญให้ทานเป็นอันมาก เพราะมีความเชื่อจากคำสอนในทางพุทธศาสนา โดยเชื่อว่า เมื่อทำบุญให้ทานแล้วก็จะได้รับบุญกุศล ตายไปแล้วก็จะได้ไปบังเกิดอยู่บนสวรรค์ เสวยทิพยสมบัติอย่างมีความสุข จะเห็นว่าการให้ทานของชาวอิสานจะไม่เลือกวัน จะทำบุญกับพระด้วยการตักบาตร การทำทานจะมากหรือน้อยนั้นก็ขึ้นอยู่กับความศรัทธาของชาวบ้าน จะทานแต่สิ่งของที่ดี ๆ มีประโยชน์ ส่วนหนึ่งของค่านิยมในการทำบุญทำทานคงจะเป็นเพราะได้รับอิทธิพลจากเรื่อง มหาเวสสันดรชาดก

อภิปรายผล

จากการศึกษาภาพสะท้อนสังคมอิสานจากกลอนลำของหมอลำจิวรรณ ดำเนิน แล้วผลปรากฏว่าเนื้อหาในกลอนลำนั้นไม่เพียงแต่ให้ความบันเทิงกับผู้อ่านเท่านั้น หากแต่ให้ข้อคิดและความรู้ด้านต่าง ๆ สะท้อนให้เห็นสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชาวอิสาน เป็นสื่อที่สามารถถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิดได้เป็นอย่างดี ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ สุนทร อภิสุนทรางกูร (2523. หน้า 87- 88) ว่าหมอลำเป็นการละเล่นพื้นเมืองที่สามารถเข้าถึงจิตใจของประชาชนได้เป็นอย่างดี โดยสามารถโน้มน้าวจิตใจของผู้ฟังให้คล้อยตามได้ และอุดม บัวศรี (2526. หน้า 31-34) แสดงทัศนะเกี่ยวกับหมอลำว่า หมอลำทำหน้าที่สื่อสารมวลชน รักษาไว้ซึ่งประเพณีพื้นบ้าน วรรณกรรมท้องถิ่น ศิลปะพื้นบ้าน ตลอดจนให้ความบันเทิงแก่ชนทุกชั้นทุกระดับ และสอดคล้องกับงานวิจัยของ มหาบัณฑิต (2529. หน้า 28 - 33) ว่าหมอลำเป็นวัฒนธรรมพื้นบ้านและสื่อพื้นบ้าน

อย่างหนึ่งของชาวอิสานที่ทำหน้าที่ให้ความบันเทิงและให้การศึกษาแก่ชาวบ้าน ซึ่งสอดคล้องกับ
 แนวการศึกษาของ ยศ ฐสาร (2532, หน้า 26 – 27) สรุปคุณค่าของหมอลำต่อสังคมอิสานว่า
 หมอลำเป็นผู้รักษาไว้ซึ่งประเพณีพื้นบ้าน เป็นผู้รักษาวรรณกรรมของประเทศไว้ให้มั่นคง เป็น
 อาชีพสำหรับผู้ศึกษาศิลปะด้านนี้ และเป็นสื่อสัมพันธ์กับมวลชน มหาชนได้เป็นอย่างดี และ
 สอดคล้องกับแนวการศึกษาของ สุภรณ์ ปรีชาสอนันต์ (2533, หน้า 7) ว่าหมอลำเป็นศิลปะพื้น
 บ้านที่เผยแพร่ข่าวสารให้ความรู้แก่ประชาชน เป็นสื่อที่เข้าถึงประชาชนได้ดี และสอดคล้องกับ
 งานวิจัยของ บัณฑิตวงศ์ ทองกลม (2539, หน้า 49 – 57) ว่าหมอลำมีความสำคัญต่อสังคมคือ
 ให้ความรู้และการศึกษา ให้ความบันเทิง ให้ผู้ฟังเจตคติที่ดีมีปฏิภาณไหวพริบ ส่งเสริมจริย
 ธรรม ปลูกฝังคุณธรรม รักษาบรรทัดฐานของสังคม ช่วยรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒน
 ธรรมท้องถิ่น ช่วยอนุรักษ์วรรณกรรมท้องถิ่น รักษาศิลปะพื้นบ้าน เป็นสื่อถ่ายทอดความคิดเห็น
 ของประชาชน และผ่อนคลายอารมณ์เก็บกดและความคับข้องใจ ดังที่จารุวรรณ ธรรมวัตร
 (ม.ป.ป. หน้า 21 – 30) สรุปว่าหมอลำสะท้อนให้เห็นสังคมอิสานได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้เนื้อหา
 จากวรรณกรรมกลอนลำยังสะท้อนภาพชีวิต ความเป็นอยู่ ของสังคมอิสานได้อย่างเด่นชัด นอก
 จากให้ความบันเทิงแล้วยังสอดแทรกความรู้ลงไปในเรื่องหากกลอนลำอีกด้วย ดังเช่น งานวิจัยของ
 ชุมเดช เดชภิมล (2521) ที่สรุปว่ากลอนลำสะท้อนภาพความเป็นอยู่ ชีวิตและสังคมของชาวอิสาน
 ภาพชีวิตประจำวันของชาวอิสาน อาชีพหลัก อาหารการกินที่ต้องอาศัยธรรมชาติ อาหารที่หาได้
 จากทุ่งนาซึ่งหาได้ง่ายแสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมการบริโภคอาหารของชาวอิสาน การแต่งกายของ
 ผู้หญิงอิสานที่นิยมนุ่งซิ่น ผ้ามัดหมี่ ผ้าไหม นอกจากนั้นกลอนลำยังสะท้อนให้เห็นถึงสภาพบ้าน
 เรือนที่อยู่อาศัย ลักษณะภูมิศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณี คำสอน สุภาสิต ฃญา การละเล่น
 ลักษณะนิสัยใจคอคนอิสานตลอดจนเหตุการณ์บ้านเมือง ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ
 เครือวัลย์ ปัญญามี (2529, หน้า 79) สรุปว่าเนื้อหากลอนลำเป็นเรื่องประเทืองอารมณ์
 และสติปัญญา มีคำสอนโบราณของชาวอิสานแฝงด้วยคติธรรม ข้อคิดเตือนใจ โวหารคมคาย
 และบางตอนอาจแทรกเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องเพศไว้เพื่อความสนุกสนาน นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับ
 การศึกษาของ เจริญชัย ชนไพโรจน์ (2532, หน้า 169) ที่ได้ให้ความสำคัญในด้านเนื้อหา
 กลอนลำว่า ในด้านสภาพสังคมมักบันทึกเนื้อหาออกมาในรูปแบบของกลอนลำ กลอนลำจึงมี
 สารพัดเนื้อหาวิชา เช่น ศาสนา ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ เหตุการณ์บ้านเมือง เป็นต้น ซึ่งสอด
 คล้องกับการศึกษาของ ไพบูรณ์ พงเงิน (2534, หน้า 17) ว่ากลอนลำมักแทรกสุภาสิต คำคม
 ข้อคิด ข้อเตือนใจไว้ตลอดเวลา และสอดคล้องกับงานวิจัยของไอลด นุตรรมาศรี
 (2538, หน้า 284) สรุปไว้ว่ากลอนลำมิได้ให้ความบันเทิงแก่ผู้ฟังเท่านั้น แต่ยังแฝงแง่คิดและ

แนวทางต่าง ๆ เพื่อให้ผู้ฟังนำไปไตร่ตรองใช้เป็นแนวทางปฏิบัติของตนและสังคมได้เป็นอย่างดี สอดคล้องกับงานวิจัยของ สุดใจ สุนทรธ (2535. หน้า 254) สรุปว่าเนื้อหากลอนลำสะท้อนให้เห็นประเพณี ค่านิยม ความเชื่อและการประกอบอาชีพ สอดคล้องกับงานวิจัยของ นิทรภาพร ทิพา (2540. หน้า บทคัดย่อ) สรุปเนื้อหาของเพลงพื้นบ้านหมอลำว่า สะท้อนภาพด้านการดำเนินชีวิตโดยเฉพาะเรื่องความรัก ด้านค่านิยมโดยเฉพาะเรื่องความมั่นคงทางฐานะ ด้านความเชื่อโดยเฉพาะเรื่องกฎแห่งกรรม ด้านขนบธรรมเนียมประเพณีโดยเฉพาะประเพณีเกี่ยวกับชีวิต และความรู้ด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะเรื่องการเมืองการปกครอง ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ เขียวภา คำเนตร (2536. หน้า บทคัดย่อ) สรุปว่าเนื้อหาในกลอนลำนอกจากจะให้ความบันเทิงแล้วยังได้สะท้อนภาพวิถีชีวิต ของชาวอีสานในด้านการเมืองการปกครอง ด้านการศึกษา ด้านศาสนาและความเชื่อ ด้านขนบธรรมเนียมประเพณี ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของรุ่งสุริยา เมืองหลา (2537. หน้า บทคัดย่อ) สรุปว่าเนื้อหาในบทเพลงนอกจากจะให้ความสนุกสนานเพลิดเพลินแล้วยังได้สะท้อนภาพวิถีชีวิต ของชาวอีสานในด้านขนบธรรมเนียมประเพณี ด้านศาสนาและคติความเชื่อ ด้านเศรษฐกิจ ด้านการเมืองการปกครอง ด้านการศึกษา สอดคล้องกับงานวิจัยของศิริภรณ์ ปทุมวัน (2542. หน้า 237) สรุปได้ว่าเนื้อหาของกลอนลำได้ภาพสะท้อนเกี่ยวกับวิถีชีวิตคนอีสาน วรรณกรรมพื้นบ้าน ศาสนาความเชื่อ ประเพณีพิธีกรรม ตำนานประวัติศาสตร์และสถานที่สำคัญในภาคอีสาน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ สุภาพร มาตชาว (2546. หน้า 234-236) สรุปได้ว่าเนื้อหาสาระที่ปรากฏในกลอนลำมีเนื้อหาทั้งหมด 7 ด้าน ได้แก่ ด้านศาสนาและความเชื่อ ด้านขนบธรรมเนียมประเพณี ด้านค่านิยม ด้านการดำเนินชีวิต ด้านการศึกษา ด้านเศรษฐกิจ และด้านการเมืองการปกครอง

ข้อเสนอแนะ

ควรจะมีการศึกษาผลงานวรรณกรรมกลอนลำของหมอลำท่านอื่น ๆ ภายในภาคอีสาน ในด้านศิลปะการใช้ภาษาและเนื้อหาสาระที่ปรากฏในกลอนลำ